

OPEC ÖNDERLİĞİ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA TAVRİ

Ahmet Aker*

1. GİRİŞ

Son yıllarda, az gelişmişliğin sorunlarını çözmek için ileri sürülen görüşlerden bir tanesi, geniş destek topladı. Görüşü şöyle özetleyebiliriz : "Az gelişmişliğin en önemli sorunu döviz kıtlığıdır. Az gelişmiş ülkelerin birlik olup ihrac fiyatlarını yükseltmeleri, bu darboğazı ortadan kaldıracak ve kolay gelişme kapılarını açacaktır."¹ OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırması, bu konuda, yol gösterici bir örnek sayılmaktadır. Hattâ, OPEC ülkelerine öncü gözü ile bakılmaktadır. Birleşmiş Milletlerin 1974 ve 1975'de yaptığı özel oturumlarda alınan kararlar bu tavrı kanıtlar niteliktedir. Bu toplantılarda alınan kararlarda belirtilen istekleri şöyle özetleyebiliriz : Dünya hammadde fiyatlarındaki dalgalanmalar önlensin; hammadde fiyatları, mamul mal fiyatlarına bağlansın; bazı hammadde fiyatları arttırılsın; az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini dengeleyici dünya hammadde stok ve fiyat dengeleme fonları kurulsun. 1976'dan itibaren Paris'de sürdürülen Kuzey-Güney toplantısına (Uluslararası Ekonomik İşbirliği Konferansı'na), Birleşmiş Milletlerin Özel Oturumlarında aldığı kararları uygulama aşamasına getirecek toplantı diye bakılıyordu. Bu toplantıda, OPEC ülkeleri, yeni elde ettiği hakları diğer az gelişmiş ülkelere de yaygınlaştırmak için uğraşan ülkeler topluluğu gibi davranıyordu.

Az gelişmiş ülkelerin bugünkü durumuna bakıldığında, ümitlerini neden bu kadar çok kendi toplu pazarlık güçlerine bağladıkları daha kolay anlaşılır. 1973-75 ekonomik gerilemesi ve Batı'nın bir türlü ekonomik durgunluktan çıkamaması, az gelişmiş ülkelere ek güçlükler yükledi. Örneğin, petrol ihrac etmeyen az gelişmiş ülkelerin, 1976 ticaret dengesi açığı 30 milyar dolardı; bu rakkamın, 1977' de \$ 35 - 40 milyara çıkacağı hesaplanmaktadır (Euromoney, 1976-b; 75). Az gelişmiş ülkelerin uluslararası borçları, bugün, 130 milyar doları aşmıştır. Artan borçlar, artan faiz ödeme yükü getirmektedir. Birkaç örneğe bakalım. Zaire, iflasın eşiğindedir. Yıllık ihracat gelirinin 800 milyon dolar (1975) civarında olduğu sanılan bu ülkenin uluslararası mali durumu o kadar kötüdür ki, kesin borç miktarı bile belli değildir. Bazı

* Dr., Johns Hopkins University, Bologna Center. Öğretim Üyesi.

(1) Bu görüşün en çok savunulduğu yer UNCTAD toplantılarıdır.

uzmanlar, Zaire'nin borçlarının, iki ile üç milyar dolar arasında olduğunu hesaplamaktadır. (African Development, 1976-c; 1107; GATT, 1977). Meksika, uluslararası özel ve devlet borçlarının sırf faizi için yılda 2 milyar dolar ayırmak zorundadır. Bu miktar, cari ödemeler dengesi gelirlerinin üçte birini götürmektedir (1975) (Euromoney, 1976-a : 40). Aynı maksatla yılda 2 milyar dolar harcayan Brezilya böylece cari gelirlerinin yarısını eritmektedir. Brezilya için bu sayının, 1980'lerde, 8-10 milyar dolara çıkacağı tahmin ediliyor. Petrol ihraç edenlerin dışında kalan azgelişmiş ülkeler, 1975 yılında 30.58 milyar dolarlık ihracat yapmış; buna karşılık 10 milyar dolara yakın faiz ve diğer borçlanma gideri ödemiştir (GATT, 1977). 1980 yılında, bu harcamanın 30 milyar dolara çıkması beklenmektedir. (Euromoney, 1976-a). Belli ki, azgelişmiş ülkeler, görülmemiş bir döviz darboğazında. Batıdaki durgunluk sürdükçe, ihracatlarının pek artacağı yok. Batı kökenli ithal mallarının fiyatları ise artışlarını sürdürüyor. Kalkınmaları ithalata ve dövizde dayalı olan azgelişmiş ülkeler, kalkınma hızlarını yavaşlatmak zorunda. Seçilen kalkınma yolu, şimdi değil, en iyi çalıştığı zamanlarda bile birçok sorun yaratıp, bu sorunları büyütüyor. Bu büyüyen sorunlardan iki örnek verelim : Azgelişmiş ülkelerde işsizliğin % 15-20 civarında olduğu ve arttığı hesaplanmaktadır; gelir dağılımları ise her yıl daha kötüye gitmektedir. (Le Monde Diplomatique, 1975 : 9-14) Döviz darboğazı karşısında her iki sorun da, daha hızla daha kötüye gidecektir. Genellikle, azgelişmiş ülkelerde tarım durgunluk içindedir. Hattâ 1970'den sonraki yıllarda, birçok azgelişmiş ülke, giderek daha fazla temel yiyecek maddesi ithal etmek zorunda kalmıştır. 1976 hasat yılının iyi gitmesi dolayısıyla dünya yiyecek stokları şimdilik iyidir. Ancak, birkaç azgelişmiş ülkede birden havalanın kötü gitmesi, buğday gibi temel yiyecek maddelerinin fiyatını hızla arttırabilir. Bu durum, yiyecek ithal eden azgelişmiş ülkelerin döviz gelirlerini daha da hızla eritecektir.

Döviz darboğazının artmasında bir başka önemli etken de, gelişmiş ülkelerin azgelişmelere yaptığı yardımın azalmasıdır. Birleşmiş Milletlerin hedef olarak kabul ettiği, gelişmiş ülkelerin GSMH'lerinin yüzde 0.7'sini yardım olarak azgelişmişlere vermesi gerçekleştirilmemiş, bu rakkam yüzde 0.3'te kalmıştır¹ (ABD için yüzde 0.2).

Dünya Bankasının en fakir ülkelere kredi veren Uluslararası Kalkınma Birliği bile kredilerini kısmıştır. Dünya Bankasının 1975-76 raporuna göre, bu yıl içinde, Birliğin verdiği krediler ancak % 5 artmış-

(1) Zaten "yardım" başlığı altında verilen paranın önemli bir kısmının gerçek yardımla ilgisi yoktur. Bakınız : Hayter (1974).

tir. Aynı yılda fiyatların ortalama % 6 arttığı gözönünde bulundurulursa, kredilerin gerçek değerinde % 1'lik bir azalma olduğu anlaşılır. Dünya Bankasının diğer kredilerinde de bir yavaşlama göze çarpmaktadır.¹ Yalnız Dünya Bankasınca verilen kredilerin azalması değil, yaratılan uluslararası yeni rezervlerin de pek az gelişmiş ülkelere gitmediği anlaşılmaktadır. Profesör Robert Triffin'e göre, 1971-74 yılları arasında yaratılan 103 milyar dolarlık uluslararası rezervden sadece % 3'ü fakir ülkelere gitmiştir (Baraclough, 1976 : 31). Bu kredi ve rezerv sıkışıklığı karşısında az gelişmiş ülkeler, özel uluslararası para piyasası kuruluşlarından borç alma yoluna gitmişlerdir. Bu kuruluşlara ödenen faiz, Dünya Bankasına ödenenden daha yüksektir. Avrupa dolar piyasası, bu kuruluşların başında gelmektedir. Bu tür borçlanmanın da ne kadar sürdürülebileceği şüphelidir. Özel çok uluslu bankalar, bugünlerde, Uluslararası Para Fonundan garantörlük etmesini istemektedir.

Petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) az gelişmiş ülkelere yaptığı yardım (hibe ve krediler) gelişmiş ülkelere göre epeyce yüksektir. Örneğin, 1974'de, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü üyesi ülkelerin yaptıkları yardım GSMH'lerinin % 0.31'inde kalırken, bu rakam OPEC için % 1.74 olmuştur. Ancak, OPEC yardımları, hem az gelişmiş ülkelerin açıklarına nazaran çok azdır; hem de çok az sayıda komşu ülkelere gitmektedir. Petrol ihracatçıları, harcamadıkları dövizin büyük bir kısmını ya gelişmiş ülkelerin para piyasalarına yatırmış, ya da bu ülkelerde mülk edinme ve bazı büyük sanayilere ortak olmada kullanmışlardır.² Milyarlarca dolar da silah alımında kullanılmıştır.

Olaylar "doğal" gelişmelerini sürdürmeye bırakılsalar, az gelişmiş ülkeler için durum daha da güçleşecek. Bir kısım iflas edecek. Kendisi için önemli olanları, Batı destekleyecek; çoğu az gelişmiş ülke ise sürekli bir ayakta durabilme savaşı verecek, en iyi olasılıkla, yerinde sayacak.

Durum, en tutucu, en bağınaz az gelişmiş ülke idarecileri için bile çok açıktır; kalkınma dayanağı olarak Batı'nın destek gücü. Bunun için, aşağı yukarı, hep birağızdan Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen istemektedirler.

(1) Gelişmiş ülkeler Dünya Bankasına açtıkları kredileri azalttığından, Banka, daha yüksek faizli özel kaynaklardan borç alma zorunda kalmış ve bundan dolayı kendi faizlerini de arttırmıştır.

(2) İran, Krupp'a; Kuveyt, Daimler-Benz'e; ve Libya, Fiat'a hissedar olmuştur. Hisseler % 10-15 arasındadır.

2. YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZEN

Yeni uluslararası ekonomik düzenin tartışıldığı en önemli üç yer : UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), Birleşmiş Milletlerin Özel Oturumları (1974 ve 1975) ve Paris'deki Kuzey-Güney Konferansıdır. Her üç yerde de, az gelişmiş ülkelerin istekleri büyük bir açıklıkla belirtilmiştir. Hemen hemen bütün az gelişmiş ülkelerin görüşbirliğine vardığı konular şöyle özetlenebilir :

- a) Uluslararası ticarete konu olan hammaddelerin fiyatları sırf "serbest piyasa güçlerince" belirlenmemelidir;
- b) Gelişmiş ülkelerin az gelişmişlere yardım etme görevi vardır;
- c) Az gelişmişliğin en önemli sorunu döviz ve sermaye kıtlığıdır. Az gelişmiş ülkelere sermaye akımını hızlandırmakla gelişme sorununun çözümü hızlandırılacaktır.

Örneğin, 1976 Şubat'ında Manila'da yapılan UNCTAD hazırlık toplantısında, esas toplantıya götürmek üzere şu belli başlı teklifler hazırlanmıştı.¹

- a) 11 milyar dolarlık bir döner sermayeyle, bütün dış ticarete giren hammaddeleri içine alacak bir yedek stok sistemi kurulması. Döner sermaye, gelişmiş ülkelerce sağlanacak; yedek stok hem üretici hem de tüketici ülkelerin çıkarına uygun olarak uluslararası fiyatları dengeleyecek. Yedek stok sisteminin çalışmasından elde edilen kârlar, az gelişmiş ülkelere yardım için kurulacak bir fona eklenecek. Gerektiğinde, yedek stok kuruluşu, uluslararası para piyasalarından düşük faizli kredi alıp, bunu, borçlanma gücü zayıf olan ülkelere iletebilecek.
- b) Ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkelerin aleyhine bozulmasını önlemek için, az gelişmiş ülke ihrac fiyatlarının, gelişmiş ülkelerin sanayi ihrac fiyatlarına bağlanması.
- c) Belirli ihrac mallarından edinilen gelirin düşmesi karşısında, az gelişmiş ülkelerin ihrac gelirlerini dengeleyici bir mekanizmanın kurulması,
- d) Gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkelere ithal ettiği sermaye mallarına uygulanan gümrük vergilerinin indirilmesi.

1976 UNCTAD (Nairobi) toplantısında, bir tanesi hariç, bütün bu tekliflerden vazgeçildi; hammadde fiyat ve ihracat gelirlerini denge-

(1) Teklifler konusundaki bilgiler **African Development**, Mayıs, Temmuz 1976 sayılarında alınmıştır.

leyici bütün hammaddeleri içeren bir Ortak Hammadde Fonu kurulması üstünde duruldu.¹ Gelişmiş ülkeler, bu teklife hiç yanaşmadılar. Konferans sonunda, ilerde, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında, Ortak Fon konusunda, bir dizi hazırlık toplantısı yapılmasına karar verildi. Hesapta, hazırlık toplantıları sonunda, Mart 1977'de, Bakanlar seviyesinde Ortak Fon teklifi tekrar görüşülecekti. Toplantılara katılma ihtiyari olduğundan yapılıp yapılmayacakları bile şüphelidir. Bu yazı yazılırken (5 Nisan), gazetelerde, Mart içinde yapılacak Bakanlar seviyesindeki toplantıdan hiçbir haber yoktu.

UNCTAD 1976 gündeminde iki konu daha vardı : Azgelişmiş ülke borçlarının ertelenmesi ve uluslararası teknoloji transferini kurallara bağlama. Bununla ilgili olarak alınan karar da, Ortak Fon konusundan pek farklı değildi. Borç ertelenmesi konusunda UNCTAD'ın uzmanlara danışmasına karar verildi. Uluslararası teknoloji transferi kurallarının bağlayıcı olup olmayacağı konusunda anlaşmazlık çıktı. Hiçbir karara varılamadı. Çalışmaları bir yılı aşmasına rağmen, Paris'deki Kuzey-Güney konferansı, hiçbir konuda, hiçbir sonuca varmıyor. Başında, konferansın ele alacağı konularla ilgili anlaşmazlık çıktı. ABD ve diğer çoğu Batı ülkesi sırf petrol sorununun ele alınmasından yanaydılar. Azgelişmiş ülkelerse konferansın daha geniş kapsamlı olmasını istiyordu. Sonunda, konferans dört komisyona ayrıldı : enerji komisyonu, hammadde komisyonu, finansman komisyonu ve kalkınma komisyonu. Amerika Birleşik Devletleri ve yandaşları, bu sefer sırf Enerji Komisyonu ile ilgilendiler. Azgelişmiş ülkeler, kararların, her dört komisyonda da aynı zamanda alınmasını istiyordu. Bu konuda, her komisyona, somut öneriler getirdiler. Çabaları boşa gitti sayılır. Gelişmiş ülkeler enerji dışında hemen hemen hiçbir konuda, karşı öneriler getirmedi. Bir tek kalkınma ve finans konusunda, azgelişmiş ülkelerin, uluslararası para piyasalarından borçlanmasını ve Uluslararası Para Fonu altın satışlarından elde edilen gelirin kendilerine ayrılan payıyla yetinmelerini salık veriyorlar. Şu anda, konferans bir çıkmazda.

Anlaşıldığına göre, Amerikalılar, gerek Kuzey-Güney konferansı çerçevesinde, gerekse başka bir yöntemle, sadece iki hammadde konusunda bir üretici-tüketici diyaloguna hazır; bu hammaddeler bakır ve alüminyum hammaddesi boksittir. Burada da kesinlikle fiyat arttı-

(1) Ortak Fonun kapsayacağı hammaddeler şunlardı : Muz, boksit, kakao, kahve, bakır, pamuk, sert elyaflar, demir cevheri, jüt, manganez, et, fosfat, kauçuk, şeker, çay, tropik kereste, teneke ve nebatî yağlar.

ricı bir anlaşmaya taraf olmayacaklarını bildiriyorlar.¹ Bugün yürürlükte bulunan kahve, kakao ve teneke anlaşmalarının dışında yeni bir hammadde anlaşması pek görünürlerde yok. Ekim 1976'da yürürlüğe giren beş yıllık kahve anlaşmasına uyacaklarını bildirmekle birlikte, Amerikalılar anlaşmayı imzalamıyor (African Development, 1976-f: 560). Anlaşmanın öngördüğü en yüksek ve en düşük fiyat seviyelerini çok yüksek bulduklarını söylüyorlar. Kakao anlaşmasında da durum aynı. Uluslararası Para Fonu da, az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerindeki düşüşü karşılamayı amaçlayan bir plan hazırlamakta. Amerikalılar bu plana daha olumlu gözle bakıyor. Avrupa Ekonomik Topluluğu, böyle bir planı STABEX adı altında, 46 Afrika, Karaib ve Pasifik ülkesi (AKP) için yürürlüğe koymuş durumda. Plan, ilk uygulama yılında (Haziran 75 - Haziran 76) başarılı oldu. AET Stabex sistemi, beş yıl süreli; oniki temel hammaddeyi kapsıyor² ve ayrılan fonda, beş eşit miktara bölünmüş 375 milyon hesap birimi (1971 Aralığı öncesi dolar değeri) var. Her yıl 75 milyon hesap birimi AKP ülkelerinin ihracat gelirlerindeki düşüşü karşılamak için kullanılabilir. Stabex sistemde bulunan 12 hammaddeden birisini ihraç edip de, bu yıl, bu hammaddenin AET'ye yapılan ihracatından elde ettiği gelir, son dört yılın ortalamasından % 7.5'tan fazla bir düşüş gösteren AKP ülkesi, aradaki farkın karşılanması için AET'ye başvurabilir. (En az gelişmiş ülkeler için bu oran % 2.5'tur). Stabex sistemine göre, daha zengince AKP ülkelerinin ihraç gelirleri arttığında aldıkları yardımı Stabex fonunu geri ödemesi bekleniyor. Stabex sisteminin ilk uygulama yılında 71.8 milyon hesap birimi, bütün istemleri karşılamaya yetti. En çok fark ödenen hammaddeler, ödenen miktar sırasına göre şöyledi : kereste, kahve, pamuk ve işlenmemiş deriler.³ 71.8 milyon hesap biriminin 15 milyonu AKP ülkelerinin en zengini olan Fildişi Sahili'ne ödendi.⁴

Hammadda fiyatlarının serbest piyasalarda belirlenmesi ilkesine bağlı kalmakla birlikte, son zamanlarda, AKP'nin, Stabex sistemine belirli bir sempatiyle baktığı anlaşılıyor. Öne sürülen bazı planlara göre, Uluslararası Para Fonu çerçevesinde bir "az gelişmiş ülkeler ihraç gelirlerini dengeleme sistemi" kurulabilir.

(1) Şu anda (5 Nisan 1977), yeni Amerikan Hükümetinin, az gelişmiş ülkelerin ihraç gelirlerini dengeleyici bir düzene yakınlık göstereceğine dair işaretler var, ama henüz somut bir öneri yok.

(2) Yer fıstığı, kakao, kahve, pamuk, hindistan cevizi, palm yağı ve ürünleri, işlenmemiş deriler, kereste, taze muz, çay, ham sisal ve demir cevheri.

(3) Stabex sistemi yalnızca ham maddeleri kapsar; bu ham maddeler biraz olsun işlendi mi stabex dışı kalır.

(4) Stabex sistemiyle ilgili bakınız African Development (1976-a).

3. OPEC ÖNDERLİĞİ

OPEC, kurulduğundan beri, diğer azgelişmiş ülkelere karşı dost bir tavır takındı. Bu dost tavrın birçok somut örneği vardır; gelişmiş ülkeler, GSMH'lerinin % 0.3'ünü azgelişmiş ülkelere yardım olarak verirken, OPEC yardımları, kendi GSMH'lerinin : 1.75'ine yükseldi. OPEC ülkelerinin ısrarıyla Kuzey - Güney konferansı gündemine enerji dışındaki sorunlar da alındı; konferansa, petrol ihraç etmeyen azgelişmiş ülkeler davet edildi. Birleşmiş Milletler Özel Oturumlarında (1974 baharı ve 1975 sonbaharı), OPEC ülkeleri, özellikle Cezayir, diğer azgelişmiş ülkeleri savundu. Gene OPEC ülkeleri, diğer azgelişmiş ülkelere yardım gayesiyle, Dünya Bankası tipinde, Bankalar kurdu.¹

Bütün bunlara rağmen, "OPEC ülkeleri, azgelişmiş ülkelerin etkin lideri oldu", denemez. Bunun birçok nedeni var. Kuzey-Güney konferansı, uzun bir sürüncemeden sonra çıkmaza girdi. Birleşmiş Milletler, Özel Oturumlarının sonuçları, beyaz kağıt üzerinde siyah yazıdan öteye gidemedi. OPEC ülkelerinin verdiği yardım ve krediler, petrol fiyatlarındaki artışın azgelişmiş ülkelere getirdiği yükün çok küçük bir kısmını hafifletti. Üstelik OPEC yardım ve kredilerinin dağılımı belirli ülkelere kümelendi. Arap OPEC ülkelerinin yardımları büyük bir çoğunlukla diğer fakir Arap ülkelere dağıtıldı. İkinci olarak diğer müslüman ülkeler yararlandırıldı. Arap yardımlarının çok az bir kısmı Arap ve müslüman olmayan ülkelere verildi. Benzeri şekilde, Nijerya ve Venezüela da yardımlarını ilk önce, en yakın komşularına yaptı. Diğer OPEC ülkeleri zaten azgelişmiş ülkelere yardımda bulunacak durumda değil. İran ve Cezayir büyük kalkınma hamleleri içinde. Elde ettikleri gelir kendilerine ancak yetiyor. Beceriksizlik ve özel çıkar koruma yüzünden, Endonezya ekonomisi iflasın eşiğinde.

Petrol gelirlerinin artması pratikte, OPEC ülkelerini, azgelişmiş ülkelerin yanına değil, gelişmiş ülkelerin yanına çekmiş ve OPEC - gelişmiş ülkeler bağlarını güçlendirmiştir. OPEC ülkeleri, artan gelirlerinin çok büyük bir bölümünü, yatırım malı, tüketim malı ve silâh

(1) Bunların en önemlisi BADEA'dır (Banque Arabe Pour le Development Economique en Afrique). BADEA, 1973 Temmuzunda Cezayirde yapılan Arap zirvesinde kuruldu. Merkezi Kartum'dadır. Kurucuları ve sermaye koyucuları Arap birliği üyeleridir. Banka, Arap olmayan Afrika ülkelere yardım gayesiyle kurulmuştur. Sermayesi \$ 231 milyondur. Banka, 1976 sonbaharında, 21 ülkeye, 21 proje için \$ 143 milyon kredi vermiştir. Proje esasına göre kredi verir; kârlılık, gözönünde bulundurulan önemli bir faktördür. Faizler % 2,5 civarında, ödeme süreleri ise 25 yıldır. (Bakınız African Development 1976-b) Bir diğer kuruluş ise Arab-African Cooperation Fund'dır (Bakınız : African Development, 1976-d : 701).

almak için gelişmiş ülkelerde harcamıştır. Geriye kalan ise ya New York, Londra veya Zürih para piyasalarına yatırılmış, ya da gelişmiş ülkelerde gayrimenkul veya sanayi hissesi almak için harcanmıştır. Bu uygulama, gelişmiş ülkelerin ekonomilerini desteklemede ve uluslararası özel bankaların kârlılığını arttırmada inkâr edilmez bir rol oynamıştır. Hattâ denebilir ki bu tavırlarıyla OPEC ülkeleri, gelişmiş ülkelere, artan petrol fiyatları yükünü azgelişmiş ülkelere aktarma konusunda, yardımcı bile olmuştur.

OPEC ülkelerinin kalkınma modelleri incelendiğinde çok önemli bir nokta ortaya çıkar : Libya ve belki Cezayir dışında hepsi, ulaşılacak yer olarak kendilerine Batı ülkeleri ekonomilerinin bugünkü durumunu seçmişlerdir. Batıdan teknoloji ve sermaye malı satın alarak Batıya yetişmeye çalışmaktadırlar. Batıyla aralarındaki kalkınma farkını, (gelişme farkını), petrol gelirleriyle, hızla kapatabileceklerine inanıyorlar. Bu demektir ki, kalkınma hamlesinde başarılı olanlar, kısa bir zaman sonra, benzemeye özendikleri Batıya katılacaktır. Başarısız olanlar ise, kendilerini daha fakir azgelişmiş ülkeler arasında bulacaktır. Batıya katılacakların, azgelişmiş ülkelere nasıl lider olabileceklerini anlamak biraz güçtür. Batıya benzemeye çalışıp da başaramayanlarınsa, diğer azgelişmiş ülkelere verebilecekleri bir tek ders olabilir : **aynı başarısız yolu denememek**. Bu da pek liderlik sayılmaz.

Batıyı taklit ederek kalkınma girişiminde ister başarılı olsun ister başarısız, OPEC ülkelerini Batıya bağlayan iki önemli ilişkileri daha vardır : Birincisi, OPEC ülkelerinin petrol gelirlerini kullanarak Batıdaki büyük sanayi kuruluşlarına hissedar olması. İran, Krupp'ta, Kuveyt Mercedes'te, Libya Fiat'ta hissedardır. Her örnekte, OPEC ülkesinin hissesi % 10-15 arasındadır. Batı sanayiine direkt mülkiyet yoluyla katılan OPEC ülkesinin, çok uluslu şirketlerle azgelişmiş ülkeler arasında çıkacak bir anlaşmazlıkta hangi tarafı tutacağını kestirmek pek zor olmasa gerek. İkinci OPEC-Batı ilişkisi uluslararası özel bankalar ve para kuruluşları düzeyindedir. Avrupa ve Amerika para piyasalarına hem para yatıran hem de borç alan en önemli ülke grubu OPEC'tir. 1974'te, Avrupa döviz piyasasına \$ 45 milyar eklenmiştir. Bunun \$ 23 milyarı OPEC depozitolarıdır. 1975'te artış \$ 38 milyardır. Bunun \$ 10 milyarı OPEC'ten geliyordu. Aynı yıllarda OPEC ülkeleri, ABD döviz piyasasına \$ 10 milyar ve \$ 3.6 milyar yatırmıştır¹. Önemli yıllarda OPEC ülkelerinin ödemeler dengesi fazlasının düşe-

(1) Veri kaynakları : Quarterly Bulletin (Bank of England), Feredal Reserve Bulletin (F.R. Bank of New York), Annual Report (Bank of International Settlements, Basel), International Financial Statistics (IMF).

ceği sanılıyor (Petromoney Report, 1975). Bu durumda, OPEC'in, bu döviz piyasalarına, daha çok kredi almak için başvurmaları çok olağan karşılanmalıdır. Örneğin, İran, bu piyasalardan kredi almaya şimdiden başlamıştır. Şimdiden, OPEC ülkeleri, uluslararası para piyasalarının aktif üyesi olmuş durumdadır. Bu da, Batıyla kurdukları ve ilerde az-gelişmiş ülkeler aleyhine tavır takınmalarını gerektirebilecek bir bağdır.

4. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERE EN UYGUN ÖNDERLİK

Günümüzde, azgelişmişliğin en önemli özelliği bağımlılıktır. Azgelişmiş ülkelerin çok büyük bir çoğunluğu, gelişmiş ülkelerin kalkınma modellerini taklit etmektedir. Bu taklit etme, sırf tasarrufların nereden toplanacağı, yatırımların nereye gideceği seviyesinde kalmaz; üretilecek malların niteliğine, üretimde kullanılan teknolojiye ve yetenekli işgücü yetiştirecek eğitim sistemine kadar uzanır. Bütün bunlar gelişmiş ülkelere aktarıldığı için, azgelişmiş ülkelerin kalkınması, gelişmiş ülkelerin neyin, kaç paraya, azgelişmiş ülkelere aktarılmasına müsaade edeceklerine bağlı kalmaktadır. Bu tür taklitle kalkınmaya çalışma, kaçınılmaz olarak azgelişmiş ülkelerin borçlanmasına yol açacaktır. Sonunda, azgelişmiş ülke borçla, teknolojiyle ve ürettiği sanayi mallarının (ileri malların!) niteliğiyle gelişmiş ülkelere bağlanır. Bağımlılık, parasal ve doğal kaynakların ve yetenekli işgücünün azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere akmasını sağlayan iletken görevini yapar. Bu iletim, azgelişmiş ülkede işsizliği artırır, gelir dağılımını daha kötüye götürür, ödemeler dengesinde sürekli açıklar yaratır, borçluluğu artırır; sakat bir şehirleşmeye yolaçan iç göçlere sebep olur; tarım alanında ülkeyi, kendi yiyeceğini yetiştiremez duruma getirir. Bunlar, kişi başına düşen yıllık gelirleri artan azgelişmiş ülkelerde madalyonun diğer yüzüdür. Bir veya birkaç azgelişmiş ülkenin, diğerlerine önder olabilmeleri için yerine getirmeleri gerekli bazı koşullar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

a) En başta, bağımlılığın azaltılması ve sonunda ortadan kaldırılması konusunda, kendi yaptıklarıyla diğer azgelişmiş ülkelere örnek olmak vardır. Bu, önder sayılabilecek azgelişmiş ülkelerin her yaptığı diğerlerince harfi harfine tekrarlanmalıdır, demek değildir. Her azgelişmiş ülkenin iç yapısı ve bağımlılığının niteliği ayrıdır. Bağımlılığı çözmekteki başarı, bu farklılığı iyice anlamaya dayanır. Önemli olan, amaçların aynı olmasıdır.

b) İkinci olarak, önder azgelişmiş ülkelerin, diğerleriyle dayanışma kurması gerekir. Burada, yeni tür bir bağımlılık yaratacak iliş-

kilere karşı büyük titizlik göstermek gerektir. Her ülke, en başta, kendi sorunlarını kendi iradesiyle çözer, veya çözemez. Dayanışma, bu sorunları çözerken bazan varılan kritik anlarda en büyük önem taşır. Dayanışmanın en kötü şekli kredi verme veya para yardımında bulunmadır; her ikisi de bağımlılık yaratmaya uygundur. En verimli dayanışma biçimi, belirli sorunları çözmekte birlikte çalışma ve birlikte öğrenmedir. Burada bile, herşeyden önce, sorunların çözülmesi için gösterilecek gayret ve istek ülke içinden gelmelidir. Bu tür irade, borç alınan paralarla satın alınamaz.

Üçüncü dünyanın önderleri, bağımlılığı azaltma konusunda örnek gayret gösteren ülkelerdir: bunların arasında Tanzanya'yı, eski Portekiz Afrika sömürgelerini ve Güney Doğu Asya'da savaşı kazanan ülkeleri sayabiliriz. Bunlar, gelişme konusuna "üçüncü dünya tavrıyla" yaklaşmanın çekirdek örnekleridir. Dünya hegemonya sisteminin hakimiyeti, uçlarındaki çözümlerle daralmaktadır. Ancak azgelişmiş ülkelerin çok büyük çoğunluğu bu hegemonya altındadır. Bu çekirdek ülkelerin gelişme tavrıyla, bağımlı gelişme modelini izleyen azgelişmiş ülkeler arasında büyük bağdaşmazlıklar vardır. OPEC ülkeleri, büyük çoğunluklarıyla, bağımlı kalkınma yolunun önderleridir. Bundan dolayı OPEC veya herhangi bir başka hammadde karteli veya anlaşması, kendi başına, azgelişmişliği çözmede önder olarak gösterilemez. Ancak ülke içinde gerekli istek ve düzen bulunduğu takdirde, ihracat malları fiyatlarının artışı, bağımlılığın çözümünde yardımcı olabilir. Çok yazık ki, çoğunlukla azgelişmiş ülkeler, savaşlardan, iflâslardan ve milli felâketlerden sonra "üçüncü dünya tavrına" eğilirler. Şu anda Zimbabve (Rodezya), Güney Afrika ve Zaire bu aşamanın eşliğinde görülüyor.

5. SONUÇ

Azgelişmiş ülkeler arasında kurulan bir birliğin veya dayanışmanın gücü ve süresi, bu birliğin, azgelişmişlik sorunlarını ne ölçüde çözebildiğine bağlıdır. Azgelişmişliğin sorunlarından önemli bir bölümü para ile çözülemez. Hattâ, diğer herşeyi sabit tutarak, azgelişmiş ülkeye para aktarmak (kredi, özel sermaye veya hibe yoluyla), azgelişmişliğin çelişkilerini arttırır diyebiliriz. Aktarılan paranın OPEC veya özel Amerikan sermayesi olması sonucu pek fazla etkilemez. Bazı azgelişmiş ülkelerden diğerlerine para aktarma, azgelişmişliğin sorunlarını çözmek için birlik kurma anlamına gelemmez. Hele bu para aktarma veya istemenin, üçüncü dünya tavrı denebilecek hiçbir yeni niteliği yoktur. OPEC'e benzer yeni bir hammadde ihracatçıları karteli kurulsa

bile, bu yeni kuruluşun üyelerinin gelişme yöntem ve amaçlarının OPEC'ten pek farklı olacağına ilişkin hiçbir belirti yoktur. Ayrıca, OPEC'in başarılı olmasında, çok uluslu petrol şirketlerinin önemli rol oynadığı akıldan çıkarılmamalıdır.

Gelişmiş ülkeler, azgelişmişlere pek ödün vermeye hazır görünmüyor. Olsa olsa, fiyatları dengeleyici bir iki yeni hammadde anlaşması yapılabilir. Daha uzun dönemde, Uluslararası Para Fonu aracılığıyla, azgelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini dengeleyici bir anlaşma yapılabilir. Ancak bunun olasılığı epeyce uzak görünmektedir.

Azgelişmiş ülkelerin değişik forumlarda yaptığı taleplerin hepsi yerine getirilse bile, bu yoldan azgelişmiş ülkelere akacak para, çoğu azgelişmiş ülkenin iflâs gününü ertelemekten öteye gitmeyecektir. Bu paralar ancak bağımlılığı azaltacak yönde kullanıldığı zaman gerçek gelişmeye yardımcı olur. Bağımlılığı azaltma çabasında ise, ek paradan öteye yapılması gereken önemli değişimler vardır. Elde edilecek ek para, bu değişimleri daha kolay gerçekleştirmede kullanıldığı sürece işe yarar bir biçimde harcandı sayılabilir. OPEC ülkelerinin çoğu bu yolu seçmemiştir. Tam aksine, petrol gelirlerini, gelişmiş ülkelerle olan bağımlılıklarını arttırmada kullanmışlardır. Bundan dolayı, ne bir "üçüncü dünya tavrı" örneği vermiş, ne de fiili olarak azgelişmiş ülkelerin önderliğini üstlenmiş sayılabilirler. Aralık 1976 OPEC toplantısında çıkan anlaşmazlıklar, bu kuruluşun iç tutarlılık konusunda ne denli sağlam (!) olduğunu örneklemiştir.

Gelişme, her şeyden önce, dışa bağımlılığı ve dış müdahaleleri azaltmaya çalışmakla başlar. Bu çabayı gösteren ülke, dünya hammadde piyasalarındaki gücünü kullanıp, döviz gelirlerini arttırabilirse bağımlılığı daha kolay azaltır. Sırf döviz gelirlerini arttırarak gelişme gerçekleştirilmez; sadece bağımlı kalkınmanın iflâs günü ertelenir.